

Kurumlar Vergisi Üzerine Bir Deneme

Dr. Kenan Bulutoğlu

Kurumlar vergisi, asrımızda önemi gittikçe artan vergi çeşitlerinden biridir. İstihsal faaliyetinin, tüzel kişiliğe sahip ortaklıklar, özellikle sermaye ortaklıkları içinde yürütülen kısmı, kapitalist ekonomilerin gelişmesi ve büyümesi ile, çok yüksek oranlara ulaşmaktadır. Buna paralel olarak da, kurumlardan alınan vergiler, sadece mutlak olarak değil, nisbî olarak da gittikçe artan bir seyir takip etmekte, böyle bir vergilemenin istihsal faaliyeti, bu arada toplu millî yatırım ve tasarruf hacmi üzerindeki etkileri de önem kazanmaktadır.

Bununla beraber, kurumlar vergisinin, diğer vergiler arasında doğru büyümeye başlaması pek öyle kolay ve çabuk da olmamıştır. Daha ondokuzuncu asrın başlarından itibaren, Amerika Birleşik Devletlerinde, bazı mahallî devletlerin vergi sistemlerinde, genel bir servet vergisinin başarısızlığı veya hasılat yetersizliği karşısında başvurulmuş bir tedbir olarak kurumlar vergisinin denendiğini görüyoruz. Önce şirket şeklinde kurulmuş banka ve sigorta teşebbüslerinden özel bir vergi olarak alınmış, daha sonra ise, gittikçe daha başka faaliyet şekillerine de yayılmış ve genel servet vergisinin (General property tax) bütün kurumlara (corporation) uygulanan bir şekli halini almıştır [1].

Amerika'da bu asrın başında, bir liberaller grubunun müterakki bir gelir vergisi teklifinin, anayasaya aykırılık iddiası ile sonuçsuz bırakılması üzerine, Kongre'den bir kurumlar vergisi geçirilmiştir. Bu verginin oranı başlangıçta sadece %1 idi ve federal gelirler içindeki payı da çok düşüktü [2]. Bu vergi, konduktan sonra,

[1] E. R. A. Seligman, *Essais sur l'impôt*, (Paris, Giard et Brière, 1914), cilt I, s. 227 ve devamı.

[2] G. Colm, *Essays in Public Finance and Fiscal Policy*, (New York, Oxford University Press, 1955), s. 86; W. J. Shultz ve C. L. Harris, *American Public Finance* (6. baskı, New York, Prentice-Hall, 1954), s. 312.

tamamen bağımsız bir vergi obuadan önce, uzun müddet (20 sene kadar) gelir vergisinin, hissedarların kurum kazançlarının kaynakta tevkifi şeklinde, bir tamamlayıcısı olarak kalmıştır [3].

Kurumlar vergisinin başlangıcı her ne kadar böyle güç ve yavaş olmuş ise de, bu asır içindeki evrimi, gerek çeşitli ülkelere yayılışı, gerekse hasılatının artışı bakımından çok hayret verici bir çabukluk göstermiştir [4].

Gerçekten bu asrın ilk yarısında, kurumlar vergisi Avrupa memleketlerinin pek çoğuna yayılmıştır. Almanya'da 1920 den itibaren *Körperschaftsteuer*, adı altında, kurumlar vergisi tatbikatı başlamış ve bu vergi daha sonra Avusturya ve Çekoslovakya tarafından da kabul edilmiştir [5]. İngiltere'de 1937 de konan *National Defence Contribution* adlı vergi, şirketlere ve kurumlara, sadece bu sıfatları sebebiyle, uygulanmakta idi. Daha sonra *Excess Profits Tax* veya *National Defence Contribution* ile vergilendirilen kurumlar, 1946 dan itibaren *Profits Tax*'e tâbi oldu [6]. Fransa'da harpten sonra yapılan vergi reformu, 1948 den itibaren, gelir vergisinden ayrı bir kurumlar vergisini yürürlüğe koymuştur. Nihayet İtalya'da da 1954 den itibaren şirket kârları üzerine ayrı bir vergi konmuştur [7].

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşını takip eden vergi reformları dizininin bir halkası da *Kurumlar Vergisi* olmuştur. Daha çok Alman *Körperschaftsteuer*'i örnek alınarak hazırlanan *Türk Kurumlar Vergisi*, 1950 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir.

Biz bu incelememizde, önemi mutlak ve nisbî olarak gittikçe artan ve çeşitli memleketlerin vergi tatbikatında gittikçe daha geniş yer işgal etmeye başlayan bu verginin önce *mañik sebebini* (justification), sonra iktisadî faaliyet üzerindeki tesirlerini araştırmak

[3] P. Studensky, *Toward a Theory of Business Taxation*, (Journal of Political Economy, cilt 48, Oct. 48), ss. 621 - 54.

[4] Colm, loc. cit.; C. Cosciani, *Conséquences de la disparité des régimes fiscaux appliqués aux autres entreprises*, (O.E.C.E., Paris 1959), s. 112.

[5] Kurumlar vergisini ilk olarak tatbik etmiş olan memleket Prusya'dır. Gerçekten Prusya Gelir Vergisi Kanunu, tüzel kişileri özel bir vergiye tâbi tutmuştur. Bakınız: C. Cosciani, op. cit., ss. 125 - 26.

[6] Cosciani, op. cit., ss. 157 - 58.

[7] B. Grziotti, *Primi elementi di scienza delle finanze*, (Giuffrè Editore, 1957), s. 160 ve d.

istiyoruz. Bu ikinci noktanın aydınlatılabilmesi için de, önce kurumlar vergisinin yüküne kimlerin katlandığının tesbit edilmesi gerekmektedir. Ondan sonra, kurumlar vergisinin almış şeklinin, oranının, yaygınlık derecesinin, gelir vergisine bağlanmış şeklinin, iktisadî faaliyet üzerindeki, özellikle tasarruf hacmi, verimlilik, giderek, sermaye birikimi üzerindeki etkilerini incelemek istiyoruz.

I. NİÇİN BİR KURUMLAR VERGİSİ ?

Bilindiği gibi vergilerin alınışında, maliyenin tertip ettiği inceleme, kurnazlık (*astuce*) ne olursa olsun, neticede bunlar gene fertlerden alınmış olur. Kurumlar vergisi de bir takım hukukî kuruluşlardan alınmakta ise de, neticede bunların yüklenicisi bir takım gerçek kişilerdir. O hâide vergi neden doğrudan doğruya fertlerden alınmıyor da, bir hukukî muhatap olan «kurumlar» dan alınıyor ?

Bu soru daha geniş bir *context* içinde cevaplandırılmıya çalışılmıştır. Sadece kurumların değil, fakat daha yaygın bir şekilde, lütün iş âleminin (*business*) neden ayrıca bir takım vergilere bu arada kurumlar vergisine tâbi tutulduğu sorusunun sistemli bir cevabı araştırılmıştır [8]. Fakat biz burada, iş âleminin ayrı bir vergiye tâbi tutulmasını haklı göstermeye çalışan delilleri, sadece konumuz bakımından, yani *kurumlar vergisinin muhik sebepleri* olarak ele almak istiyoruz. Bu hususta ileri sürülmüş olan deliller şu şekilde derlenip, sayılabilir: 1) İmtiyaz bedeli nazariyesi, 2) hizmet bedeli veya devletin ortaklığı nazariyesi, 3) gayri şahsî ödeme iktidarı nazariyesi, 4) bazı işletmelerin sosyal maliyetleri veya sebep oldukları sosyal kayıplar, 5) verginin bazı faaliyetler üzerinde devlete bir denetleme imkânı sağlaması, 6) müterakkîliği artırmak, gelir vergisinin boşluklarını doldurmak imkânı, 7) ayırma esasının uygulanması imkânı, 8) bu verginin uygun bir gelir kaynağı oluşu.

Şimdi ileri sürülen bu muhik sebepleri teker teker ele alalım, bunlardan hangisinin veya hangilerinin, kurumlar vergisinin varlık

[8] Bakınız: P. Studenski, *Toward a Theory of Business Taxation*, (Journal of Political Economy, c. 48, n. 5, Oct. 1940, ss. 621 - 54; A. B. Buehler, *The Theory of Business Taxation*, (Tax Institute, Taxation and Business Concentration içinde, New Jersey, 1952), ss. 231 - 54.

hikmetini (*raison d'être*) ve muhik sebebini (*justification*) teşkil edebileceğini araştıralım.

1) *İmtiyaz bedeli nazariyesi* kanaatimizce çok esaslı bir noktaya temas etmektedir. Bu nazariyeye göre, kurum hukukî statüsüne bürünmek, kanunların tanıdığı, koruduğu bir imtiyazdır. His-sedarlar şirketlerine böyle bir statü vermekle, alacaklılara karşı sadece iştirak hisseleri ile sorumlu olurlar. Keza böyle bir statü sayesinde, hisse senedi çıkararak veya borç senetleri vasıtasıyla, ser-maye piyasasından finansman imkânları sağlarlar, büyümeleri, ge-lişmeleri kolaylaşır. Bu imtiyaz üzerinden bir vergi almak da dev-letin hakkı olmalıdır [9].

Bu nazariye çok esaslı bir noktaya temas etmektedir. Aynı bir kurumlar vergisi konmasını, sadece mahdut sorumlu kurumlara uy-gulanmak şartı ile, muhik gösterebilecek kuvvetli bir delili ileri sür-mektedir. Ancak bu görüş, bu haliyle, ancak mahdut sorumlu kurum-lardan bir kuruluş veya imtiyaz harcı veya kaydiyesi alınmasını haklı çıkarabilir. Nitekim Amerikan Yüksek Mahkemesi, ilk kon-duğu zaman bu vergiyi, «kanun yetkisi ile ticaret yapmak imtiyazı üzerinden alınan bir nevi resim (*excise*)» telâkki etmiştir [10]. De-mek oluyor ki bu nazariye, kurumların net kazancının bir oranının vergi olarak alınmasını izah edememekte, bu bakımdan yetersiz kalmaktadır. Bu noktayı haklı göstermek üzere de ikinci bir naza-riye gözönünde tutulabilir.

2) *Gayri şahsî, muhtar vergi ödeme iktidarı nazariyesi*: Bu nazariyeyi özellikle İtalyan maliyecisi Griziotti savunmuştur. Bu müellife göre, kolektif iktisadî birimler (*Enti collettivi*), kendile-rini teşkil eden bireylerin iktisadî güçlerinden ayrı ve onların top-lamından üstün bir güce sahiptirler. Bunların hukukî muhtariyet-leri yanı sıra bir de iktisadî muhtariyetleri vardır. Kolektif iktisa-dî birim, kendine has hedeflere, sorumluluğa, finansman araçlarını

[9] R. Goode, *The Corporation Income Tax*, (John Wiley and Sons, New York 1951, s. 27 - 30). P. Studenski, *Toward a Theory of Business Taxation*, art. cit. (Groves'un Viewpoints on Public Finance adlı derlemesinde, s. 273, Henry and Co. New York, 1947).

[10] Goode, loc. cit., Studenski, loc. cit.

bulmak imkânına (hisse veya borç senedi çıkarmak suretiyle) sahiptir [12].

Griziotti, muhtar iktisadî gücü ve giderek muhtar, gayri şahsî vergi ödeme gücü nazariyesini sadece sermaye şirketlerine hasretmiyor; şahıs şirketleri de aynı bir ödeme iktidarına sahiptir.

Şüphesiz sermaye şirketleri için, iktisadî ve malî muhtariyet nazariyesinin taşıdığı çok büyük bir gerçek payı vardır. Özellikle Amerikalıların *Public Corporation* dedikleri büyük şirketler, *Private Corporation* denen daha küçük ve hissedarların etkilerinin daha belirli olduğu şirketlerden, —hukukî bakımdan hiç bir farkları olmadığı halde—, iktisadî ve sosyal bakımdan oldukça farklı vasıftadırlar. Büyük şirketler piyasadan malî kaynaklar sağlayabilmek bakımından, çok daha geniş imkânlarla sahiptirler. Hissedarlar ile şirketin idarecileri arasındaki bağ da çok daha gevşek ve dolaylıdır [13].

Demek oluyor ki, Griziotti'nin gayri şahsî, muhtar vergi ödeme iktidarı nazariyesi, sermaye şirketleri, özellikle büyük sermaye şirketleri bakımından daha kolayca savunulabilir.

Studenski'nin de işaret ettiği gibi, kurumlar vergisi, sadece kârı olan şirketlerden alınmakla, gayri şahsî ödeme iktidarı esası

[11] Bu itiraza karşı Goode, verginin muhik sebebi (justification) ile vergi matrahının (Tax base) şeyler olduğunu, bunların karıştırılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. op. cit., s. 28.

[12] B. Griziotti, *Primi elementi di scienza delle finanze*, (Giuffrè, Milano 1957), ss. 160-61. *Nuovi orientamenti nei sistemi tributari*, (Studi di scienza delle finanze e dritto finanziario, Milano 1956, cilt II içinde, ss. 429-42); keza aynı düşünce tarzında: E. Vanoni, *L'imposta personale sul reddito e gli utili di società nondistribuiti*, (Studi in memoria di G. Masci, içinde, Giuffrè, Milano 1953); F. Forte, *Alcune riflessioni di teoria e politica finanziaria a proposito della nuova imposta speciale sulle società di capitale*, (Rivista di dritto finanziario e scienza delle finanze, 1954, ss. 247-50); C. Arena, *Fondamenti e natura di un'imposta speciale sulle società*, (Natura ed effetti economici di un'imposta sulle società içinde, Giuffrè, Milano 1955). Diğer ülkelerde bu nazariye o kadar yaygın değildir, bunlar için bakınız: Studenski, art. cit. (Groves'un bastırıldığı *View Points in Public Finance* içinde, Henry Holt, New York, 1947, s. 274), Buehler, loc. cit. ss. 237-38.

[13] Bakınız: Goode, op. cit., ss. 13-18; Amerikalı sosyolog Burhanı, *Managerial Revolution* adlı eserinde, hissedarlardan ayrı bir teknik idareciler zümresinin nasıl yönetime iktidarını gittikçe daha fazla ellerinde topladıklarına dikkati çekmiş, yarının toplumunun, bu yeni sınıfın hâkimiyetini açık bir vasf olarak taşıyacağını belirtmiştir.

doğrulanmaktadır. Fakat bütün net kârlar, sermayenin bir oranı olarak ne seviyede olursa olsun, aynı oranda vergilendirilmekle de bu esastan uzaklaşmaktadır [14]. Bununla beraber verginin *muhiik sebebi* ile, *matrahı* karıştırılmamak gerekir. Kaldı ki, kurumlaşmış sermayenin bir nisbeti olarak yüksek kâr sağlıyan şirketlerden daha yüksek vergi alındığı, yani kârlılık derecesine göre müterakkîliğin uygulandığı da görülmüştür (Meselâ, Anglo-Sakson memleketlerde zaman zaman uygulanmış olan *excess profits tax*; ancak bu vergi kurumlara has değildir).

3) *Hizmet bedeli nazariyesine* göre, devlet de bir istihsal âmili olarak gözönünde tutulmalıdır. Bütün işletmelere devlet bazı hizmetler sağlamaktadır. Özellikle şirketlere, bazı ayrı hizmetlerde bulunmaktadır. Bu bakımdan devlet de bu işlerde bir ortak sayılmaktadır. Öte yandan, sanayi ve ticarî faaliyetlerin doğurduğu bir takım sosyal zararlar vardır. Atmosferin bozulması, nehirlerin kirlenmesi, gürültüler, manzaranın bozulması, sanayi kazaları, halk sağlık ve güvenini tehdit eden her çeşit muhataralı durumlar, vb. İşte bir taraftan devletin bedava sağladığı hizmetlerinin bir bedelinin elde edilmesi, diğer taraftan da ortaya çıkan bu sosyal kayıpların tazmini için böyle bir vergi alınmalıdır denmiştir [15].

İstifade nazariyesine dayanan bu görüş, gelir vergisinden ayrıca, bazı kurumlardan alınan bir verginin muhiik sebebi olamaz. Çünkü genel olarak, ticarî ve sınaî faaliyetlerde devletin hizmetleri de maliyetlere giriyorsa, bu, ancak bütün bu faaliyetler sonucu ortaya konan değerden ayırimsız bir vasıtalı vergi alınmasını haklı gösterebilir. Sadece bazı kurumlardan vergi alınmasını haklı gösteremez. Bu vergi, sadece bazı kurum tiplerinin mahdut mes'uliyetli olmak, daha kolaylıkla dış finansmana başvurmak gibi sağladığı istifadenin karşılığı olarak düşünülüyorsa, bu da yukarıda zikrettiğimiz birinci delil ile birleşir.

5) *Kurumlar vergisini devlet için bir sosyal denetleme aracı* olarak savunan görüşe gelince, bu da çeşitli yazarlar tarafından

[14] Studenski, loc. cit., s. 274.

[15] Bakınız: Goode, op. cit., ss. 30-32; Studenski, art. cit. Buehler, loc. cit., ss. 239-41. Devletin bütün istihsal faaliyetinde bir maliyet unsuru olduğu, bu sebeple milli hasılanın tamamı üzerinde bir payı olduğu, bunu da vergi olarak alabileceği düşüncesini, verginin genel bir temeli olarak ilk defa İtalyan maliyecisi A. de Viti de Marco ortaya atmıştır: *Principi di economia finanziaria* (ilk basılış 1923, sonuncu baskı Einaudi, Torino 1939).

kurumlar vergisi tatbikatının ve nisbetlerinin yükseltilmesinin bir sebebi olarak belirtilmiştir [16]. Gerçekten modern kapitalist toplumlarda, şirketlerde sınırsız büyüme ve kudret toplama temayülü vardır. Gene bu toplumlarda hâkim olan oldukça genel sosyal inanç ve felsefe, anonim şirketlerin ölçüsüz büyümesinin toplum için zararlı sonuçlar doğurduğu şeklindedir. Bu büyümeyi önlemek, monopolleşmelere engel olmak, malî ahtapotların ve istihsal mastadontlarının ictimâî bünyede yapabileceği tahripleri azaltmak için bir takım malî olmıyan yasaklayıcı kanunlar esasen kabul ve tatbik olunmaktadır. Fakat öte yandan vergilerin, istense de istenmese de malî gaye elde edilirken ayrıca husule gelen bir takım etkileri vardır. Vergiler arasında bir seçim yapılırken de, etkileri, toplumda hâkim olan siyasî felsefeye uygun olanlarının kullanılması tabiidir. Kurumlar vergisi de, şirketlerdeki aşırı büyümeye karşı bir silâh olarak kullanılmıştır. Tabii bu temayülün had şekli, kurumlar vergisinin de, matraha göre müterakkî şekilde tahsilidir. Fakat bu aşırı şekle hiç bir memlekette rastlamıyoruz [17].

İleri sürülen bu sebep, kurumlar vergisinin asrımızda neden kolaylıkla yayıldığını ve nisbetinin bu kadar çok yükseldiğini izah edebilirse de, onun varlık sebebini izah edemez. Çünkü kurumlar vergisi, topluma zararlı olacak bir büyüklüğe erişmemiş şirketlerden de alınmaktadır. Başka bir ifade ile, bir «*istisna*» haddi tanınmış değildir. Öte yandan, büyük kurumlarla savaşmayı en kolay sağlayacak olan müterakkîlik, kurumlar vergisinde kabul edilmiş değildir.

6) Bazı müellifler de kurumlar vergisinin, *müterakkîliği arttırmak, gelir vergisinin boşluklarını doldurmak, onu tamamlamak* sebebine dayandığını söylemiştir. Sermaye şirketlerinin temettü olarak sakladıkları kazançlar, gelir vergisine tâbi tutulamamaktadır. Buna karşılık bir sermaye şirketinin ihtiyatlarını artırmış olması, hissedarların ellerindeki servetlerin değerini yükseltmekte ve bu sermaye artışını paraya çevirenler, vergiye tâbi olmaksızın gelir sağlamaktadırlar [18].

[16] Goode, op. cit., ss. 37 - 40; Cosciani, op. cit., s. 116.

[17] Roosewelt, *New Deal* tecrübesi senelerinde, kurumlar vergisinin müterakkî olmasını da teklif etmiştir: bakınız, Goode, op. cit., s. 39. Keza *excess profits tax*, sermayenin bir nisbeti olarak elde edilen kârdan, bu nisbet yükseldikçe daha fazla vergi alınmasını gerektiren bir sistemdir.

[18] Bu konuda bakınız: Cosciani, op. cit., ss. 114 - 15.

Eğer paraya çevrilen sermaye artışları, vergiye tâbi tutulmuyorsa bu noktada gerçekten bir açık var demektir. Fakat kurumlar vergisi konmadan, sermaye artışlarının paraya çevrildikçe vergilendirilmesi yolu ile bu gedik kapanabilir. Bu itibarla, zikredilen bu sebep de kurumlar vergisinin varlık sebebi olamaz.

Müterakkîlik de, ayrıca, bir kurumlar vergisine başvurmak zarureti olmaksızın artırılabilir.

7) Kurumlar vergisi *ayırma prensibinin bir uygulama şekli* olarak da gösterilmiştir. Fakat ayırma prensibinin tatbiki için, kurumlar vergisine başvurmak da kaçınılmaz bir şey değildir. Sermayeden elde edilen iradın emekten elde edilen gelirden daha yüksek bir şekilde vergilendirilmesi ile, buna daha tam bir şekilde ulaşılabilir. Çünkü, sermaye gelirlerinin tamamı sermaye şirketlerinden gelmemektedir.

Gene aynı düşünce düzenine giren bir iddia da, verginin toplumca daha az faydalı ve arzuya şayan sayılan özel ekonomik kaynaklardan toplanması gerektiği şeklindedir. deme iktidarı esası, öznel bir esastır. Gelir ancak bir ferde izafe edildiği zaman, fayda derecesi ve sağladığı ödeme gücü belirir. Halbuki bir görüşe bakılırsa ödeme iktidarı nesnel bir şekilde de tefsir edilebilir. şöyle ki, fert bakımından değil de toplumun değer yargıları bakımından, bir gelir şekli diğerlerinden daha zayıf bir mânevi tasvibe erişebilir. Sermaye gelirlerinin, emek gelirlerine kıyasla durumu budur. Aynı değer yargıları daha da öteye gidebilir, hissedarların kurumlardan elde ettikleri gelirleri, diğer mülkiyet gelirlerinden *daha az hakedilmiş* sayabilir. Demek oluyor ki eğer kurumlardan elde edilen gelirler, sırf bu menşeleri sebebiyle daha az hakedilmiş sayılıyorsa, bu ayrı bir kurumlar vergisinin varlık sebebini teşkil edebilir [19].

Bu görüş de bir takım varsayımlara dayanmaktadır. Oysa bir gelirin hakedilme derecesi ve sosyal yararlığı hakkında verilen toplum yargıları, bunun menşei kadar hattâ daha çok, kullananın şahsî durumuna ve kullanım şekline göre değişmektedir. Mülkiyetten elde edilmiş pek az bir gelir ile, pek yüksek gelirin aynı derecede ayırma tâbi tutulması, toplumlarda hâkim olan değer yargılarına aykırı düşmektedir. Biz gelirlerin sosyal faydaları hakkın-

[19] İktidar prensibinin sosyal bakımdan ele almış hakkında bakınız: Goode, op. cit., ss. 34 - 37.

daki düşüncelerimizi, onun menşei kadar, hattâ bazan daha çok kullananın toplu gelirine ve harcaşış şekline bağılı olarak değiştiryoz. Kaldı ki toplumlarda hâkim olan değer yargılarının, alelâde mülkiyet geliri ile, sermaye şirketlerinden elde edilen gelirler arasında, birincisinden yana ve ikincisine karşı bir ayırım güttüğünü, mânevî bakımdan birincisini daha çok onayladığım da söyleyemeyiz.

8) Bütün bu sebeplerin üstünde, şüphesiz tatbikatta en çok rolü olan sebep, devletin *en az malikavemete karşılık en fazla ve uygun bir şekilde varidat* arama kaygusudur. Buna «*cynique*» vergi kuralı da diyebiliriz. Devlete gelir lâzımdır, bunu kendisi için en elverişli yollardan, en az siyasî tepki ile karşılanan vergi türlerini seçmek suretiyle elde eder [20].

Bu sebep, verginin niçin var olduğunu izah etmekte, fakat onu, herhangi bir esasa dayanarak diğer vergiler arasında haklı göstermemektedir. Şüphesiz bütün vergilerde, sonunda bu kural hâkim olmaktadır. Fakat sadece nazarı olarak ayrı bir kurumlar vergisine bir haklı gösterici sebep bulunmak isteniyorsa, bu daha çok yukarıda ilk zikrettiğimiz sebep olabilir. İkinci, üçüncü sebepler de kurumlar vergisinin varlığını kısmen haklı çıkaracak sebeplerdir. Fakat şüphesiz verginin çeşitli ülkelere hızla yayılışında ve nisbetlerinin yükselişinde, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sebeplerin önemli bir rolü olmuştur.

II. KURUMLAR VERGİSİNİN İŞLETMELERİN HUKUKİ ŞEKLİ ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Kurumlar vergisi sadece belli bir hukukî statü altında faaliyet gösteren işletmelerden alındığına göre, bu sonuncuların, hukukî statülerini değiştirerek, kanunî bir şekilde vergiden kaçınmaları pekâlâ mümkündür. Böylece sermaye şirketlerinden bir kurumlar vergisi alınması, onları bu işletme şeklinden uzaklaştırır ve şahıs şirketlerine doğru iter.

Maamafih bu tesirin yaygın olacağını sanmak da doğru değildir. Tesirin hissedilebilmesi, verginin anıden konması veya nisbet-

[20] Bakınız: Colm, op. cit., s. 96; Buehler böyle bir esasın tatbikinin mahzurlarına işaret ediyor: loc. cit., ss. 248 - 49.

lerin apansız yükseltilmesi halinde daha kuvvetle muhtemeldir. Böyle bir değişme daha önceden bilinmekte idiyse intibak için tedbirler alınmış olabilir.

Keza vergi nisbetinde yavaş yavaş vukubulan yükselmelerin de bu çeşit statü değişmelerine sebep olması ihtimali daha zayıftır.

Kaldı ki bazı hallerde, bir kurumlar vergisinin doğrudan doğruya ihdasının, bu çeşit intibak değişmelerine sebep olmadığı da müşahede edilmiştir [21].

Kurumlar vergisine rağmen, şirketlerin hukukî statülerini değiştirmek cihetine gitmemeleri de, onların bu statüyü muhafaza etmekte, ödemek zorunda kaldıkları vergiden daha yüksek bir iktisadî avantaj bulduklarını gösterir. Bu ise, kurum şeklinde faaliyette bulunmanın sağladığı ilâve iktisadî menfaatlerdir ve vergi avantajlarıdır. İktisadî menfaatleri, işletme sahibi için, rizikoya, mamelekinin sadece hisselerine bölünmüş ve şirket mameleki olmuş kısmını karşılık tutmak, sermaye piyasasından daha geniş ölçüde istifade etmek, idareye karışmayan hissedarların (*sleeping partners*) sermayelerini kullanarak işini büyütmek v.s. gibi avantajlardır.

Bu iktisadî avantajların yanında, vergilere ait bir takım avantajlar da yer almış olabilir. Meselâ çok kuvvetli bir müterakkîliğin hâkim olduğu vergi sistemlerinde, kurumların dağıtılmıyan kazançları daha düşük bir fiilî vergilemeye tâbi tutulmuş olabilir. Bazı kanunlarda da servetini kurum halinde tutmak miras vergisinden kaçınmak imkânını verebilir [22]. Bu gibi hallerde bir kurumlar vergisinin alınması, belki bu vergi avantajlarını telâfi ederek tekrar eşitliği sağlıyacaktır.

Genel bir şekilde diyebiliriz ki, kurumlar vergisi şirketlerin iktisadî faaliyetleri icabı kendilerine uygun gelen hukukî şekli almalarına engel olacak şekilde tertip edilmemelidir. Gerçi böyle bir engellenmenin sınırının hayli elâstik olduğu, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde uygulanan yüksek orandaki vergilerden sonra kurumların devamlı ve dikkate değer bir şekilde azalmaması ile anlaşılmıştır. Gene bu memlekette yapılan anketler göstermiştir ki, ku-

[21] Meselâ İtalya'da kurumlar vergisinin konması, şirket statülerinde dikkate değer bir değişme akımına sebep olmamıştır. Bakınız: C. Cosciani, *Conséquences de la disparité...* op. cit., ss. 50 - 51.

[22] Cosciani, op. cit., s. 51.

rumlar vergisi, müteşebbislerin yeni bir şirket kurma ve buna sermaye şirketi statüsü verme karar ve arzuları üzerinde pek önemli bir engelleyici tesir yapmamaktadır. Kuruluş anında, vergi âmininin tesiri pek büyük bir dikkatle gözönünde tutulmamaktadır. Ancak şirket faaliyete geçtikten ve büyümeye başladıktan sonradır ki, bu âminin etkileri daha büyük bir gerçekçilik ile ölçülebilmektedir [23].

Bütün bunlara rağmen, öyle sanıyoruz ki özellikle az gelişmiş ülkelerde, sermaye şirketlerinin çoğalması, gelişmesi, kurumlar vergisinin yüksek oranları yüzünden engellenebilir. Oysa bu ülkelerde, sermaye birikiminin hızlanması için, sermaye şirketlerinin çoğalması, bir sermaye piyasasının teşekkül etmesi ve bu kanaldan küçük tasarrufların yeni yatırımlara doğru akabilmesi şarttır. Bu sebeple, az gelişmiş ekonomilerde kurumlar vergisinin oranını düşük tutmak ve şahıs şirketlerini sermaye şirketlerinden daha çekici bir hale sokmaktan kaçınmak lâzımdır.

III. KURUMLAR VERGİSİNİ KİMLER YÜKLENİR?

Esasen karışık bir bahis olan vergi yükünün yerleşmesi meselesi, kurumlar vergisinde büsbütün çetrefil bir hal almaktadır. Bu konuda iktisatçıların üzerinde ittifak ettikleri genel bir görüş bir tarafa, az çok kesinlikle verilmiş hükümler bile pek nadirdir [24].

Ötedenberi hâkim olan *orthodoxe* görüşe göre, kurumlar vergisinin inikâs ettirilmesi imkânsızdır. Çünkü tam rekabet şartları altında işletme, fiatlar üzerinde herhangi bir değişiklik yapamaz. Piyasada carî fiat seviyesi marjinal işletmenin ancak maliyetini karşılmasına imkân vermektedir. Bu işletme hiç kâr etmediğine göre, kurumlar vergisini de ödemiyecek ve fiatlarda hiç bir değişiklik olmayacaktır. Kâr eden kurumlardan belli bir yüzdenin vergi olarak alınması, onların en yüksek kâr seviyesine eriştikleri istihsal hacmini, yani marjinal maliyetin marjinal hasılaya eşit olduğu istihsal hacmini değiştirmelerine sebep olamayacaktır. Keza mono-

[23] Cosciani, op. cit., s. 46; J. K. Butters ve J. Lintner, *Effect of Federal Taxes on Growing Enterprises*, (Harvard University, 1945, s. 13).

[24] Cosciani bu konuda kesin bir sonuca varılamayacağını söyleyen yazarların bir listesini veriyor: op. cit., s. 38, not, 3.

pol durumunda olan bir firma da, vergi konduktan sonra, fiatları artırmaktan herhangi bir istifade sağlayamayacaktır [25].

Bu tahlil, kurumlar vergisinin maliyetleri değiştirmedeği faraziyesine dayanmaktadır. Bu sebeple firmanın fiatları değiştiremeyeceği, yani vergiyi hâkâs ettiremeyeceği iddia edilmektedir [26].

Bu görüş şekline karşı, son senelerde gittikçe artan itirazlar yapılmıştır [27]. Denmiştir ki, bugünkü piyasada ne tam rekabet, ne de tam monopol halleri hâkimdir. En fazla rastlanan durum eksik rekabet, oligopol, karşılıklı bağımlık şartlarıdır [28]. Keza kurumlar vergisini ödeyen işletmelerle, bunu ödemeksizin istihsal yapan işletmelerin sanayide karşılıklı olarak işgal ettikleri mevki de gözönünde tutmak lâzımdır.

Eksik rekabet ve oligopol şartlarının hâkim olduğu bir ekonomide, işletmelerin kurumlar vergisini veya bu vergideki bir artışı,

[25] Bu nazariye ilk olarak Ricardo tarafından ileri sürüldü. Seligman da, hissedarlar üzerine düşen bu verginin hisse senetleri satıldığı zaman yeni alıcı için amorti olacağını ve tamamen satıcı üzerinde kalacağını söylemiştir. Bakınız: *Essais sur l'impôt*, op. cit., cilt I, s. 486 ve d.

Monopolcünün vasıtasız (kârlardan alınan) bir vergiyi in'kâs ettiremeyeceğini ilk defa Cournot ileri sürmüştür: *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, (Nouvelle Edition par G. Lutfalla, Paris, Marcel Rivière et Cie, 1938, Chapitre VI). Daha sonra şu iktisatçılar da aynı görüşe katılmışlardır: F. Y. Edgeworth, *The Pure Theory of Taxation*, (Papers Relating to Political Economy, cilt II, Macmillan and Co., Londra, 1925; bu inceleme Readings in the Economics of Taxation adlı eserde yayımlanmıştır: George Allen and Unwin, Londra 1959, s. 290); Knut Wicksell, *Finanztheoretische Untersuchungen und des Steuerwesen Schweden's*, (Jena, 1896, italyancası *Saggi di Finanza Teorica: Nuova collana di economisti*, volume nono: Finanza, Torino 1934, içinde, ss. 16 - 24); E. Barone, *Le opere economiche, volume terzo, Principii di economia finanziaria*, (Nicola Zanichelli Editore Bologna, 1937, ss. 362 - 80, ilk neşri 1912); H. Dalton, *Principles of Public Finance*, (9. tabi, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1936, ss. 81 - 85); A. Garino Canina, *Corso di scienza delle finanze*, (Giapichelli Editore, Torino 1950, ss. 158 - 167).

[26] N. Kaldor kurumlar vergisinin in'kâs etmeyeceğine dair klâsik nazariyenin bugüne kadar hiç bir iktisatçı tarafından gürütülemediğini iddia etmiştir: *An Expenditure Tax*, (Allen and Unwin, Londra, 1955, s. 148). Ananevi nazariyeye yapılan itirazların toplu bir özeti için bakınız: R. A. Musgrave, *The Theory of Public Finance*, (McGraw Hill Book Co., New York 1959, ss. 278 - 87).

[27] Due, *Government Finance*, (Irwin, Illinois, 1954, s. 224).

[28] Cosciani, op. cit., ss. 14 - 15.

maliyet artışı olarak almaları ve fiatları yükseltmeleri mümkündür. Fiatlardaki bu yükselişten sonra, firmaların hepsinin durumlarında bir düzelleme olması mümkündür. Oligopol durumundaki firmalar grubunun, niçin daha önce böyle bir fiat ayarlaması yaparak daha yüksek bir kâr sağlamadıkları meselesine gelince; denebilir ki her firmanın fiat politikası diğer firmalarınkine bağlı olduğundan, fiatlardaki bir artırmanın onlar tarafından takip edilip edilmeyeceği hususundaki belirsizlik, böyle bir tecrübeye girişilmesini önlemiş olabilir. Halbuki kurumlar vergisi konunca, bu değişme grup için az çok müşterek olduğundan fiatları artırmak yolundaki tereddütler azalır [29].

Esasen yapılan anketler göstermiştir ki, bu çeşit piyasa şartlarının hâkim olduğu ekonomilerde, işletme sahipleri kurumlar vergisini, bir maliyet masrafı telâkki etmeğe mütemayildirler. Çünkü onlar, vergiden net «*uygun*», «*tatminkâr*» kazanç hakkında önceden tesbit edilmiş hedeflere erişmek arzusundadırlar. Nitekim İngilterede 1920 lerde kurulmuş olan *Colwyn Committee*'de, iktisatçılar kurumlar vergisinin inikâs ettirilemeyeceği düşüncesini savunurlarken, iş adamları inikâs ettirilebileceğini iddia etmişlerdir [30]. Bu komisyonda görevlendirilmiş olan D. H. Robertson ve başkaları, kurumlar vergisinin inikâs ettirilebileceğini, çünkü bu verginin «*normal*» sayılacak kazançların matrahtan indirilmesine imkân vermediğini söylemişlerdir [31]. Bu gruba göre, Marshall'm anladığı mânada normal fiat, hem müteşebbisin idare için sarfettiği emek bedelini, hem de işe yatırılmış sermaye için normal bir kârı içine alır. Bunlar artık değer değildir ve herhangi bir firmanın ve marjinal firmanın maliyetlerine girer. Bu kârları matrahına alan bir vergi maliyet üzerine konmuş bir vergidir.

Tabii yatırılmış sermayenin karşılığı normal irat kavramı oldukça kaypaktır. Sabit sermaye için normal irat ancak bir uzun

[29] Due, op. cit., s. 233.

[30] E. K. Keith, *Economic Impact of the Corporation Income Tax*, (Federal Tax Policy for Economic Stability, içinde. United States Printing Office, Washington 1956, s. 659).

[31] D. H. Robertson, *The Colwyn Committee, The Income Tax and the Price Level*. (Economic Journal, cilt 37, 1927, ss. 566 - 81). Bu makale şu derlemede tekrar basılmıştır: Readings in the Economics of Taxation, R. A. Musgrave ve C. S. Shoup tarafından hazırlanmıştır, (Allen and Unwin, Londra, 1959, ss. 297 - 311).

vâde meselesidir. Eğer vergi bu «normal» sayılacak iradı azaltmışsa, firmalar uzun vâdede yatırımlarını (sabit sermayelerini) azaltarak, yani istihallerini kısararak fiatları yükseltmek suretiyle vergiden net iradı, sermayenin bir nisbeti olarak, vergi konmadan önceki seviyesine getirebilirler. Tabii böyle bir uyum ancak uzun vâdede yapılabilir. Kısa vâdede vergi, konulduğundan sonra bir süre için firmanın net kârlarından, —normal iradı azaltsa bile— ödenecektir.

Amerika ve İngiltere için yapılmış olan incelemeler, uzun vâdede böyle bir inikâs imkânını teyit etmektedir. Kaldor, İngilterede kurumlar vergisinin artırılmasından sonra, vergiden önceki, yani gayri safî kâr hadlerinin dikkate değer bir şekilde arttığı müşahede etmiştir [32]. Colm da Amerika'da kurumlar vergisinin artırıldığı harp senelerinde, kurumların sermayelerinin safî olmıyan iradı haddinde bir yükselme olduğuna işaret etmiştir. Ancak bu yükselme, vergi oranındaki artışın bütününe değil ancak bir kısmını karşılayacak kadar olmuştur [33]. Bu da kurumlar vergisi oranındaki artışların uzun vâdede bile, yatırımların ayarlanması yolu ile ancak kısmen inikâs ettirilmiş olduğunu gösterir. Verginin tamamının inikâs ettirilmesinin şartı, sermayenin bir nisbeti olarak irat haddinin, *vergiyi karşılayacak kadar* yükseltilmesinden ibarettir. Bu şart aşağıdaki formülde, verginin oranı ile bağıntılı olarak gösterilmiştir :

Eğer r vergi ödendikten sonra erişilmek istenen «normal», «uygun» irat haddi, x de kârlardan alınan verginin oranı ise, vergi ödenmeden önceki gayri safî irat haddinin (y) aşağıdaki formülde ifade edilen seviyede olması gerekir :

$$y = \frac{r}{(1 - x)}$$

Burada (1 - x) ne kadar küçük olursa, yani verginin oranı ne kadar yüksek olursa, aynı net iradı (r) elde etmek için, gayri safî iradın (y) o kadar yüksek olması gerekecektir [34].

[32] An Expenditure Tax, op. cit., s. 151, tablo II.

[33] *Essays in Public Finance and Fiscal Policy*, (New York, Oxford University Press, 1955, ss. 91 - 92).

[34] C. S. Shoup, *Some Problems in the Incidence of the Corporation Income Tax*, (American Economic Review, cilt 50, 1960, no. 2, ss. 457 - 469).

Bununla beraber, kurumlar vergisinin, uzun vadede ileriye doğru inikâs ettirilmesine engel olabilecek ciddi bir takım âmiller de vardır. İşletmelerin satış hacimlerinin vergi martahma nisbetindeki farklar yüzünden, bunlarda istihsal edilen mal birimine düşen vergi de farklı olabilir [35]. Bu sebeple fiatlarını yükseltme yoluna giden bir işletme, diğer işletmelerin ödediği verginin istihsal edilen mal birimindeki payını bilmediği için, bu yükseltmenin ne kadar yapılabileceği hakkında bir kesin fikre sahip değildir. İşletmelerin satış hacimlerinin vergi matrahına olan nisbeti, işte kullanılan sermayenin devir hızına bağlıdır. Bu ise, sanayiden sanayie ve aynı sanayi içinde bir firmadan diğerine değişir. Bu itibarla, bir firma için ödenen verginin tamamının inikâs ettirilmesine imkân veren fiat yükseltmesi, devir hızı daha düşük olan (satış hacminin matraha olan nisbeti daha düşük olan) bir firmanın, vergi yükünü tamamen inikâs ettirmesine imkân vermez.

Öte yandan, satış hacminin kurumlar vergisi matrahına olan nisbeti, firmanın kullandığı sermayenin ne kadarının kiralama veya ödünç ile, ne kadarının da kendi öz sermayesi ile karşılandığı hususuna da bağlıdır [36]. Kurumlar vergisi matrahından, ödünç sermayenin faizi ve kiralanan tesislerin kirası, maliyet masrafı olarak düşülebilir. Halbuki öz sermayeye faiz yürütülmesine imkân verilmediği gibi, firma kendi tesislerinin «kirasını» da maliyet olarak gösteremez. Böylece ödünç ve kiralama yoluyla sağlanan sermayenin geniş bir yer tuttuğu firmalarda, satış hacminin matraha olan nisbeti daha yüksektir ve daha küçük bir fiat yükseltmesi, ödenen verginin tamamının inikâs ettirilmesine imkân verir.

Genel bir şekilde diyebiliriz ki, inikâs imkânı *uzun vadede* daha fazladır. Vergi, kısa devrede, belli bir sermaye ve sabit tesis ile optimum kârı veren istihsal seviyesinin değiştirilmesine sebep olmaz. Fakat eğer verginin oram yüksek ise, yahut önceden yürürlükte olan verginin oranında çok yüksek bir artırma yapılmışsa, kısa devrede de inikâs ettirmek teşebbüsü genelleşecektir [37]. Bu-

[35] C. S. Shoup, *Incidence of the Corporation Income Tax: Capital Structure and Turnover Rates*, (National Tax Journal, cilt 1, 1948, Shoup ve Musgrave'in yayımladıkları, Readings in the Economics of Taxation'de tekrar basılmıştır: ss. 322 - 29).

[36] Shoup, art. cit. Keza bakınız: Due, op. cit., s. 233.

[37] Shoup, *Incidence of the Corporation Income Tax*, art. cit. (Readings, ss. 322 - 24).

na karşılık uzun devrede, vergilendirilen sahalarda sermaye arzının değişmesi sonunda, verginin yükünün ileriye doğru inikâs ettirilebileceğine inananlar çoğunluktadır [38].

Kurumlar vergisinin *geriye doğru*, yani ücretler ve ödünç verilmiş sermaye faizi üzerine inikâs ettirilebileceği düşünülebilirse de, bu hususta pek inandırıcı deliller ileri sürülmemiştir. Bununla beraber, kurumlar vergisindeki bir artışı, ücretler üzerindeki tesirleri, en çok emek arzı ile emek talebi arasındaki karşılıklı münasebete bağlıdır. Eğer firma emek arzı bakımından piyasada monopolcü ise, emek bedelini, onun ürettiği marjinal değerden daha düşük bir şekilde ödiyebilir. Fakat kurumlar vergisinin konması veya oranının yükseltilmesi, en elverişli (optimum) istihsal ve ücret haddi üzerinde bir etki yapamaz. Eğer sendikalar kuvvetli ise, verginin ücretlere aksettirilmesi imkânsızdır. Eğer sendikalar o kadar kuvvetli değilse ve sadece ücretleri belli bir seviyede tutabiliyor, fakat istihdam haddinin seviyesine tesir edemiyorsa; azalan randımanla çalışan bir işletmenin bir kısım işçiyi çıkararak, daha yüksek verimlilikle çalışan azalmış işçilerin ücretlerini gene eski seviyede tutmak suretiyle, bir kısım vergi yükünü ücretlere doğru inikâs ettirmesi mümkündür. Öte yandan, eğer sendikalar kolektif anlaşma ile kurumun net kârından bir kısmının da işçiye ödenmesini sağlamışlarsa, vergi artırıldığı zaman bakmak lâzım: eğer anlaşmadaki «net kâr» vergi ödendikten sonraki kâr ise, geriye doğru inikâs söz konusu olamaz; yok vergi ödenmeden önceki kâr ise, bir kısım vergi yükü işçi gelirin'e naklediliyor demektir [39].

IV. VERGİLEMENİN KURUM TASARRUFLARI ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ [40]

Liberal ekonominin işleyişine dair yapılan klâsik ve daha sonraki marjinalist izahta, şirket tasarruflarına esaslı bir rol ve görev

[38] R. A. Musgrave, *The Theory of Public Finance*, op. cit., s. 286, Goode, op. cit., ss. 44 - 58; Keith, loc. cit., ss. 659 - 61; J. Lintner, *Effects of a Shifted Corporate Income Tax on Real Investment*, (National Tax Journal, 1955, ss. 229 - 51).

[39] Kurumlar vergisinin işçi ücretlerine inikâs imkânları hakkında bakınız: Musgrave, op. cit., ss. 282 - 85; Goode, op. cit., ss. 62 - 68.

[40] Bu paragrafta vereceğimiz izahat, esas itibariyle, sanayilemiş liberal ekonomiler için muteberdir.

tanınmamıştır. Bu izaha göre; yatırım yapmak ihtiyacını hisseden şirketler sermaye piyasasına başvururlar, en emin görünen ve en yüksek faiz vaadeden şirketlerin yatırım plânları bu piyasadaki mahdut kaynakları kendilerine çekerler. Böylece yatırımların icra sırası, en yüksek verimlilik ve en yüksek güvenlik sırasını aksettirir.

Tasvir edilen bu mekanizma, saf hali ile hiç bir zaman hâkim bir duruma geçmemiş olduğu gibi, bugün gerçeklerden gittikçe uzaklaşmaktadır. Şirketler, kapitalizmin olgunlaşması ile daha bariz bir şekilde, sermaye piyasasına karşı muhtariyet kazanmaktadır. Schumpeter, iktisadî büyümeyi yepyeni bir müteşebbis mefhumu ile izah etmektedir [41]. Bu modern müteşebbisin firmaya verdiği özelliklerden biri de, sermaye piyasasına tâbi olmadan kendi kendine büyüebilmektir. Otofinsman, yenilik getiren, stürük-türü değiştirerek çalışan firmaların hâkim finansman kaynağı olmağa başlamıştır. Böylece cazip ve istikbali olan yatırım plânlarının, sermaye piyasasının tasvibinden geçerek değil de, firmanın geçmişteki kârlı faaliyetinin sayesinde icra edilebilmesi, gittikçe yayılan bir usul olmuştur.

Şirketlerin kârlarının tamamını dağıtmıyarak ihtiyat ayırmaları, yatırımlarını geniş ölçüde bu kaynaklardan yapmaları son on yıllarda (*décennies*) iktisatçıların dikkatini çekmiş ve bu konuda rakamlara dayanan araştırmaların artmasına sebep olmuştur [42]. Kurumlar vergisinin şirket tasarrufları üzerindeki tesirlerine geçmeden önce, bunların seviyesini tayin eden sebepler hakkında yapılan izah denemelerine temas etmek istiyoruz.

1. Kurumların dağıtılmayan kârları ve bunun seviyesini tayin eden âmiller :

Kurumlar da fertler gibi gelirlerini «istihlâk» ve «tasarruf» olmak üzere ikiye bölerler; yani buradaki ismi ile temettü ve ihtiyat akçesi.

[41] J. Schumpeter, *La théorie du développement économique*, (Paris, Dalloz 1935) ve *Capitalisme, socialisme et démocratie* (Payot, Paris 1951):

[42] Bunların bir kaçını zikredelim: S. P. Dobrovolsky, *Corporate Income Retention*, 1915 - 43, (National Bureau of Economic Research, New York 1951); J. E. Amos, *The Economics of Corporate Saving*, (University of Illinois, Urbana 1953); M. Malissen; *L'Autofinancement des sociétés en France et aux Etats-Unis*, (Dalloz, Paris 1953) ve *Investissement et Financement*, (Armand Colin, Paris, 1957).

Dağıtılmayarak ihtiyat akçesi olarak alkonan kârların seviyesini hangi âmiller tayin etmektedir. Bu sorunun cevabını bazıları marjinalist nazariyeye dayanarak vermek istemişlerdir.

Önce Wilhelm Röpke [43] tarafından ileri sürülmüş ve sonra Norman S. Buchanan [44] tarafından daha da tavzih edilmiş olan bu izah tarzına göre, işletme idarecileri, şirketin yatırımlarından beklenen kâr piyasada carî faiz haddinin üstünde olduğu müddetçe, temettü tevziinden kaçınacak ve kârları bu yatırımlarda kullanacaklardır. Beklenen kârlılığın piyasa faizinin altına düştüğü marjinal yatırımlar için de kârlardan tahsisat ayrılmayacak ve bunların dağıtılması cihetine gidilecektir [45].

Bu izah tarzı, kurum idarecilerinin, zaman içinde, hissedar kazançlarını en fazlaya çıkarmak için çalıştıkları faraziyesine dayanmaktadır [46]. Halbuki hissedarlar temettüü sadece tekrar yatırmak için değil, belki de daha çok istihlâk için istemektedirler. Kaldı ki Buchanan da, işletme idarecilerinin temettü politikalarında marjinal yatırım mefhumunu esas almalarının pek muhtemel olmadığını kabul ediyor [47].

Bazı araştırmacılar da, kurumların dağıtılmayan kazançlar politikalarını rakamlı incelemelerle ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Bu araştırmalarda belli sayıda bir şirketler topluluğunun, belli bir devre içinde, kârlarının dağıtılan ve dağıtılmayan kısımları, ekonometrik bir eşitlik içinde tesbit edilmiştir. Bu eşitliklerde, elde edilen toplu kâr ile temettü dağıtımı arasında bir bağlantı (*correlation*) kurulmuştur [48]. Fakat bu çeşit araştırmalar, dağıtılmayan kazançların sebep ve saiklerini izah etmeyip, sadece belli bir şirketler topluluğu modeli için, belli bir devrede elde edilen kârın ne nisbette ihtiyat teşkiline ayrılacağını hesaplamaktadır.

[43] Bakınız: Malissen, *L'Autofinancement*, op. cit., s. 182.

[44] N. S. Buchanan, *Theory and Practice in Dividend Distribution*, (Quarterly Journal of Economics, cilt 53, 1938, ss. 64 - 85).

[45] Buchanan, art. cit., s. 64.

[46] Idem, s. 66.

[47] Idem, s. 84.

[48] Bu çeşit ekonometrik incelemeler için şu eserlere bakınız: S. P. Dobrovolsky, *Corporate Income Retention*, op. cit.; F. Modigliani, *Fluctuations in the Saving-Income Ratio, a Problem in Economic Forecasting*, (Studies in Income and Wealth, New York, 1949); M. Malissen, *Investissement et Financement*, op. cit., ss. 76 - 79.

İleri bir sanayileşme safhasına ulaşmış liberal ekonomilerde, dağıtılmıyan kârlar yolu ile şirketlerin tasarruflarının artmasının sebepleri, ampirik bir şekilde ve önemleri hakkında değişmez bir sıra gösterilmeksizin şu şekilde zikredilebilir.

Her şeyden önce kurumların yatırım ihtiyaçları karşısında sermaye piyasasına arzedilen tasarruflar yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliğin sebebi, harp, enflasyon gibi sermaye piyasasının işlemini aksatan, onu daraltan sebepler olabilir. Yahut da memleketin iktisadî durumu, küçük tasarruf sahiplerinin hâleti ruhiyesi, böyle bir piyasanın gelişmesine imkân vermemektedir. Bilhassa az gelişmiş memleketlerde bu sonuncu durum vardır.

Mevcut bir sermaye piyasası, asrımızda görülen tasarrufların «kurumlaşması» temayülü neticesinde de daralmış, eski görevini icra edemez hale gelmiş olabilir [49]. Bilhassa sosyal güvenliğin gelişmesi sayesinde, bazı eski küçük tasarruf sahipleri, artık biriktirmek itiyadını bırakmış veya azaltmış olabilirler [50]. Kurumsal tasarrufların öneminin artması, önceden sermaye piyasasına akmakta olan tasarruflara yatak değiştirtmiş olabilir.

Kurumların yatırım plânları için ihtiyat ayırıp öz finansman yollarını tercih etmelerinin bir sebebi de, onları idare eden müteşebbislerin hâleti ruhiyesi ile ilgilidir. Gerçekten büyük ve gelişen şirketlerin sahipleri, dış finansmana karşı küçümseme ve güvensizlik duygusu beslemektedirler. Çünkü müteşebbis kurduğu bir işi kendi ellerinde büyütme arzusunda [51].

Umumiyetle şirketin kârlarından verilecek temettüün tayininde, hissedarlara pek söz düşmemektedir. Ya şirket müdürü yalnız başına [52], yahut da bir idare kurulu, dağıtılacak temettü miktarı hakkında bir karar verirler. Böylece hissedarların çoğunluğunun razı olmayacağı nisbette kârlar, ihtiyat akçesi olarak ahkonmaktadır. Burada şirket idarecilerinin aldıkları kararlarla, hissedar çoğunluğunu şirket içinde tasarruf yapmağa mecbur ettiği muhak-

[49] Bakınız: Malissen, op. cit., s. 202 ve şu makale; C. J. Andersen, *Trends in the Supply of Equity Capital*, (Harvard Business Review, Sept. 1950).

[50] Ibid.

[51] Bakınız: Cosciani, op. cit., s. 62.

[52] Bilhassa Amerika'da, şirket müdürünün bu konudaki yetkileri genştir. Bakınız: R. A. Gordon, *Business Leadership in the Large Corporation*, (Washington, 1945); Malissen, *L'Autofinancement* dan zikrediyoruz.

kaktır. Asrımızda, bilhassa ileri Batı memleketlerinde, bu çeşit cebraî tasarruflar yolu ile gerçekleştirilen yatırım plânları, toplu sermaye terakümü içinde çok önemli bir yer tutar.

Hissedarlara dağıtılan temettülerde gözetilen en umumî prensip istikrardır. Şirket idarecileri, işlerin fena gittiği senelerde bile temettü dağıtımını yoluyla aksiyonların râyicini, normal değerlerinin belli bir yüzdesinin altına düşürmemeğe çalışmaktadırlar. Bu sebeple iyi kâr senelerinde bile, temettü önemli bir şekilde artırılmakta, kâr artışı daha çok ihtiyatları artırmaktadır. Şirketin de tıpkı fertler gibi bir marjinal tasarruf meyli vardır; kârlardaki bir artışa karşılık şirketin ihtiyat ayırdığı meblâğ daha büyük bir nisbette artar. Kârlar azalmca, ihtiyatlar daha geniş nisbette ve temettüler de daha az bir nisbette azalır. Öyle ki, şirket zarar ettiği senelerde bile, önceden ayırdığı ihtiyatlar üzerinden, muayyen bir nisbetin altına düşmemek üzere, temettü dağıtmaya devam eder.

Şüphesiz bir şirketin itibarı, onun hisselerinin getirdiği temettüün önemine ve istikrarına sıkı bir şekilde bağlıdır. Fakat iyi kâr senelerinde, kârın bir kısmının ihtiyata ayrılması, sadece temettüde istikrar sağhyarak az kâr edilen veya zarar edilen senelerde de temettü dağıtabilmek arzusu ile izah edilemez. Şirketin dış finansmana ihtiyacı olmadan büyüyebilme arzusu, burada hâkim röl oynar. Eğer kârlar artıyorsa, müteşebbis yeniden yatırım yaparak işini genişletmek ister; bunun için de tutacağı en tabîî yol, şirket kazançlarının bir kısmını buna tahsis etmek olur. Bu hususta Henry Ford'un şu sözleri, müteşebbis çoğunluğunun değilse bile, sanayide önder olan «yenilikçi» müteşebbislerin büyük bir kısmının fikirlerini aksettirmektedir: «Ben, mütevazı bir yüzdenin üstündeki sanayi kazançlarının, hissedarlardan çok işin kendisine ait olduğunu kabul ederim» [53].

Fakat sermaye artışı yapmak isteyen, bu sebeple yeni hisseler çıkarmak suretiyle piyasaya başvurmayı düşünen bir işletmenin de, hisselerinin nominalin üstünde bir râyici olmasında çok menfaati vardır. İşletmenin istikbalde sermaye piyasasına, hisse çıkarmak suretiyle başvurmak hususundaki emelleri de, temettü dağıtım politikasına, dolayısıyla kurumların tasarrufları seviyesine tesir eder.

[53] Henry Ford, *Ma vie et mon oeuvre*, (Fransızca tercümesi, Paris 1928, ss. 184 - 85); keza aynı zatın, *Today and Tomorrow*, (William Henemann Ltd., Londra, 1926, ss. 36 - 39).

2. Vergilemenin kurum tasarrufları üzerindeki tesirleri :

Amerika'da otuzların sonuna doğru, deflation ile mücadele etmek için, şirketlerin aylak tasarruflarını harekete getireceği mülâhazası ile, kurumlar vergisinin nisbetlerinin yükseltilmesi tavsiye edildi [54]. Bu vergiye deflation'u önleyici bir vasıf tanımak için onun geniş ölçüde tasarruflardan ödendiğini düşünmek lâzımdır. Acaba hakikatte kurumlar vergisi ne dereceye kadar tasarruflardan ödenmektedir? Şimdi bu sorunun cevabını araştıracağız.

Kurumlar vergisinin ne dereceye kadar tasarruflardan ödendiğini bulmak için, önce ne kadarının ihtiyatlarda yapılacak bir kısımdan, ne kadarının da temettülerde yapılacak bir kısımdan ödendiğini bilmek lâzımdır. Bu hususta, geniş anketlere dayanmaksızın, kat'î bir şey söylenemez. Ancak bazı faraziyeler ileri sürülebilir. Bu faraziyelerden birincisine göre kurumlar vergisi, temettü ve ihtiyat biriktirimini eşit nisbetlerde kısar. Goode'un daha gerçekçi olarak vasıflandırdığı bir faraziyeğe göre ise, temettüdeki azalma, kârlarda vergi borcu miktarınca husule gelecek bir azalmanın yaratacağı temettü azalmasına eşittir. Bu son faraziyeğe itibar edildiği takdirde, uzunca bir devre boyunca bir işletme topluluğunun kârlarındaki azalmanın temettü dağıtımına nasıl tesir ettiğini tesbit etmek lâzımdır [55].

Kurumlar vergisinin toplu yükünün temettü ve ihtiyatlar üzerine nasıl dağıldığını hesaplamak için her ne kadar bahis konusu kurumların tamamını ilgilendiren ortalama tahminlere başvurmak zarurî ise de, hakikatte her şirketin davranışı az çok farklı olacaktır. Verginin temettü veya ihtiyatı azaltma derecesi, şirketin bu iki kaynağa yaptığı *tahsislerin*, kârların artış ve azalışı karşısındaki elâstikliğine bağlıdır. Meselâ bir şirket temettüleri asgarî hadde indirmiş olabilir ve kârlardaki herhangi bir azalış karşısında temettüde bir azaltma yapmanın mahzurlarına katlanacak vaziyette değildir. Vergi bu halde tamamen ihtiyatlardan ödenir. Yahut aynı şey ihtiyatlar için varid olabilir. Şirket idaresi minimum ihtiyat seviyesine gelinmiş olduğuna inanabilir ve verginin tamamını, temet-

[54] J. H. Williams, *Free Enterprises and Full Employment*, (Financing American Prosperity; a Symposium of Economists içinde, The Twentieth Century Fund, 1945, New York, s. 377).

[55] Goode, op. cit.

tülerde yapılacak bir azaltma ile hissedarlara yüklemek isteyebilir [56].

Vergiye tâbi şirketlerin tamamının davranışlarını az çok yakın bir şekilde aksettirecek bir temettüde ortalama azalma nisbeti tesbit edildikten sonra, bunun tekabül ettiği ferdi tasarruf miktarı hesaplanır. Şüphesiz kendilerine temettü dağıtılan hissedarlar, bunun tamamını tasarrufa hasredekler değillerdir. Ancak şunu tahmin edebiliriz ki, hissedarların millî gelir piramidinde işgal ettikleri gelir dilimleri ne kadar yüksek ise, dağıtılan temettünün temsil ettiği *potentiel* tasarruf o kadar yüksek olur. Temettüler vasıtasıyla kısılan tasarruf miktarı, verginin ihtiyatlardan ödenen kısmı ile toplanarak verginin tasarruflar üzerine düşen miktarı hesaplanır. Goode bu yoldan yaptığı hesaplar sonunda Amerika için kurumlar vergisi hasılatının %60 - 70 inin tasarruflardan alındığını tahmin ediyor[57]. Bu nisbet gayet yüksektir ve eğer kurumlar vergisi yatırım kararlarını durdurucu bir tesir yapmıyorsa, bu verginin *inflationiste* bir basınç yaratacağını söyleyebiliriz.

Tabii yaptığımız bütün bu tahminler, kurumlar vergisinin inikâs etmediği faraziyesine dayanmaktadır. Bu verginin uzun devrede kısmen inikâs edebileceğini hesaba katarsak bu hükümlerde ne gibi değişiklikler yapmak gerekir?

Kurumlar, vergiyi inikâs ettirebilmek için fiyatları yükseltmek suretiyle kâr hadlerini yükseltmeyi deneyeceklerdir. Böylece kâr hadleri verginin tamamını karşılayacak kadar yükseltildiği zaman tam inikâs mümkün olacaktır. Vergi konmazdan veya nisbeti yükseltilmezden önceki duruma kıyasla, vergiden net kâr haddi gene aynı kalacak ve vergiyi daha yüksek fiyatlar vasıtasıyla müstehlik ödemiş olacaktır. Böylece, satış fiyatlarını artırmak suretiyle verginin inikâs ettirilmesi, onun tamamının istihlâkin kısılması yoluyla

[56] Şirketin, sermaye piyasasına müracaatı kesin olarak istemediği yatırım kararlarında, ihtiyat fonu tesisi arzusu çok kuvvetli, elâstiklikten yoksun olabilir. Meselâ İngiltere'de 1938 - 50 arasında, Kurumlar Vergisinin hemen hemen altı misli artmasına karşılık kurumların ihtiyat fonlarını dokuz misli artırabilmeleri, kârların temettü olarak dağıtılan kısmının önemli bir şekilde azaltılması sayesinde mümkün olmuştur. Bakınız: N. Kaldor, *An Expenditure Tax*, op. cit., s. 160.

[57] Goode'un hesapları, op. cit., ss. 98 - 108.

ödenmesi neticesini doğurmaktadır [58]. Keza verginin temettüleri azaltılması yolu ile ödenmesi halinde, bu sefer tamamen değilse bile geniş ölçüde istihlâkten ödenmektedir.

Kaldor'un ifadesine göre, İngiltere'de kurumlar vergisinin esaslı bir şekilde artırıldığı 1938 - 50 devresinde, şirketlerin kâr hadleri de dikkate değer bir şekilde artmış, diğer taraftan kârların temettü olarak dağıtılan nisbeti esaslı bir şekilde azalmıştır. Aym devre içinde, kurum kârlarının ihtiyat fonlarına giden nisbeti önemli bir şekilde artmıştır [59].

Bu sonuçlar inikâsa dair yürütmüş olduğumuz muhakemenin gerçeğe tekabül edebileceğini gösterir.

Acaba kurumlar vergisinin konmasının veya nisbetinin artırılmasının mükellefin karar ve tercihleri üzerindeki değiştirici tesirleri nelerdir? [60].

Bu tesirler her şeyden önce müteşebbisin firmasına vereceği hukukî şekil üzerinde kendini hissettirir. Bu konuya daha önce temas etmiştik. Sadece şunu hatırlatalım ki, kurumlar vergisinin konması, işletme sahiplerini bu vergiye tâbi işletme şekillerinden kaçınmaya sevk edebildiği gibi onları seçmeye de itebilir. Bu ikinci tesir, bilhassa şahsî gelir vergisinin marjinal dilimlerinde vergi nisbetlerinin çok yüksek olduğu memleketlerde kendini gösterir. Şöyle ki, kurumlar vergisi ahndıktan sonra şahsî gelir vergisi sadece dağıtılan kazançlardan alınır. Halbuki şahsî işletmelerde kârlar işletmeden çekilsin veya tekrar yatırılsın, şahsî gelir vergisine tâbi tutulur. İşte bu vergiden kaçınarak, daha düşük vergi tarifesine tâbi olmak suretiyle işini büyütme isteyen müteşebbisler, işlerine kurumlar vergisine tâbi olmalarını sağlayan bir hukukî statü verebilirler.

Gene hatırlatalım ki, kurumlar vergisi müteşebbisin bir işten beklediği fiilî kâr haddini yükselterek bazı yatırımlara engel olabilir.

[58] Verginin geriye doğru, özellikle işçi ücretlerine de inikâs ettirilebileceği hatıra gelebilir. Ancak bu ihtimalin pek zayıf olduğuna yukarıda işaret etmiştik.

[59] Kaldor, op. cit., s. 151, tablo II.

[60] Bu tesirlere beyan tesirleri (*announcement*) veya istekler üzerindeki tesirler (*incentive effects*) diyebiliriz.

V. KURUMLAR VERGİSİNİN KÜÇÜK ŞİRKETLERİN BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Bir ekonomide, dinamizme sahip başarılı küçük şirketlerin büyüme imkânları ne kadar yüksek olursa, genel bir şekilde sermaye terakümünün hızlanması ve millî sermayenin en yüksek tesirlilik ile çalıştırılması imkânları o kadar artar. Umumiyetle müteşebbisler küçük bir iş ile ortaya atılırlar ve onun muvaffakiyeti ile sermayelerini ve teşebbüslerini genişletirler. Küçük işletmelerin daima doğup büyüme ve büyüklerin yerleşmiş durumlarını tehdit etme imkânlarının açık olması da, büyükleri daima daha iyi istihsale, daha iyi metodları kullanmağa iter. Yeni şirketlerin yarattığı bu *potentiel* rekabet havasının işletmelerde, Schumpeter'vari yenilik ruhunu ve dinamizmi uyanık tuttuğuna şüphe yoktur.

Acaba bir kurumlar vergisinin yeni şirketlerin büyüme imkânları üzerindeki tesirleri nedir ?

İstatistikler gösteriyor ki, küçük şirketlerde ihtiyat ayırma meylî büyük şirketlerden çok daha yüksektir [61].

Çünkü bu şirketler esasen bir veya birkaç ortağın şahsî mülküdür. Yahut da bir aile şirketi vasfındadır. Böyle olunca, mâlikler şirkette ihtiyat olarak alıkonan meblâğları kendi tasarrufları gibi saymaktadırlar. Esasen çok kere işletmeye bir kurum statüsünün verilmesi, tasarruf ve yatırımları ihtiyat şeklinde şirket içinde yaparak vergi borcundan tasarruf etmek içindir. Yani bu çeşit şirketlerde, umumiyetle büyük şirketlerde görülen, işletme idarecisi ile hissedarlar arasındaki menfaat ve düşünüş ayrılığı yoktur [62]. Bu sebeplerle ortaklar, tasarruflarının tamamını şirket içinde yatırmayı tercih ederler.

Diğer taraftan bu çeşit şirketlerin sahipleri, yeni hisse senetleri çıkararak sermaye piyasasına başvurmaktan pek hoşlanmazlar. Çünkü şirket idaresindeki hâkim mevkileri üzerinde son derecede kiskançtırlar ve bunu yeni ortaklarla paylaşmak istemezler. Serma-

[61] Amerikan ekonomisini ilgilendiren istatistikler bu hususu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bakınız: J. K. Butters ve J. Lintner, op. cit., s. 66. Keza Dobrovolsky, *Corporate Income Retention*, op. cit., s. 15.

[62] Cosciani, op. cit., s. 62.

ye sahipleri ise küçük şirketlere, idaresine iştirak gibi ilâve bir avantaj olmadan para yatırmak istemezler [63]. Bu şirketler için müsait şartlarla dışardan sermaye bulmak ya çok güç, ya da imkânsızdır.

Bütün bu sebeplerle, küçük şirketlerin büyümeleri daha çok dağıtılmıyan kârlarla otofinansman yolu ile mümkün olur.

Yukarda zikrettiğimiz özellikleri yüzünden küçük şirketlerin büyümesi, kurumlar vergisi sebebiyle, büyük şirketlere kıyasla daha çok sekte görür. Kurumlar vergisi bu küçük şirketlerde tutulan kârları (*retained earnings*) azaltarak yatırımlara harcanacak kaynakları azaltır. Dış finansmanı daha da güçleştirir, idarecilerde yeni ve rizikolu yatırımlara girişme arzusunu azaltır [64].

Dış finansman imkânları büyük şirketler için daha fazladır. Bunlar daha büyük bir kolaylıkla ödünç para bulabilirler, yeni senetler çıkartmak suretiyle yatırım tasarıları için sermaye tedarik edebilirler. Kurumlar vergisi, büyük şirketlerin yatırım kaynağı bulmak imkânlarına, küçük şirketlere kıyasla, daha az sekte verir. Hattâ bu sebeple denmiştir ki, küçük şirketler lehine hükümler konmadıkça, yüksek bir kurumlar vergisi sermaye temerküzünü daha da artırır [65].

Sanayileşmenin ilk safhasında bulunan memleketlerde, hızlı bir sermaye terakümü, eğer hükümetin iktisadî politikasının hedefi

[63] Bakınız: Dan Throop Smith, *Effects of Taxation, Corporate Financial Policy*, (Harvard Business School, Boston, 1952, ss. 201-204). Keza J. K. Butters ve J. Lintner'in bir Amerikan şirketleri modeli üzerinde yaptığı anket de, yeni büyüyen küçük şirket sahiplerinin dış sermaye elde etmelerinin güçlüğüne ve esasen bunu yapmayı da istemediklerini ortaya koymuştur: *Effect of Federal Taxes on Growing Enterprises*, (Harvard Business School, Boston, 1945).

[64] Butters ve Lintner, op. cit., s. 3. T. Balogh, son zamanlarda İngiltere'de kârlardan alınan vergilerde, dağıtılmıyan kazançlardan daha hafif vergi alınmasına imkân veren hükmün, büyük şirket ve monopollerini teşvik ettiği gerekçesi ile, kaldırıldığını yazıyor. Halbuki yazara göre, asıl eski durum küçük şirketler için avantajlı idi, dağıtılmıyan kazançların vergisinin yükselmiş olması onların finansman imkânlarını güçleştirecektir: *Differential Profits Tax*, (Economic Journal, 1958, ss. 528-34).

[65] Kaldor'a göre de kurumlar vergisi büyük şirketleri ve monopolleşmeyi kuvvetlendirir ve dolayısıyla iktisadî tesirliliği azaltır. ss. 169-70. T. Balogh, art. cit.

lerinden biri ise, kurumlar vergisinin nisbeti düşük tutulmalıdır. Yüksek bir kurumlar vergisi yerine daha yüksek bir gelir vergisi, hem kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek, hem de vergide adaleti sağlamak için daha uygun bir usuldür. Tabii her iki gayenin, tatbiki konmak imkânı bulunduğu takdirde, bir harcama vergisi tarafından daha yüksek bir seviyede gerçekleştirileceğine şüphe yoktur [66].

VI. KURUMLAR VERGİSİNİN BAŞLICA TATBİK ŞEKİLLERİ

Kurumlar vergisinin ortaya çıkardığı ilk mesele, buna tâbi olacak işletmelerin tayini ve sınırlandırılmasıdır. Umumiyetle ancak sermaye şirketleri ayrı bir kurumlar vergisine tâbi tutulmaktadır. Bazı kooperatifler, iktisadî devlet teşekkülleri, ve dernekler ticarî faaliyetlerinde, bir ayırmalı muameleyi önlemek için vergiye tâbi kılınmaktadırlar. Eğer kurumlar vergisinin esasî ticarî faaliyette mahdut mes'uliyet olarak kabul edilirse, bu statüden istifade eden bütün şirketlerin kurumlar vergisine tâbi tutulması gerekirdi. Halbuki tatbikatta, şirketin mahdut mes'uliyet esasına göre kurulması vergiye tâbi olması için çoğu kere kâfi sayılmamakta, ayrıca sermayenin hisselerle bölünmüş olması da aranmaktadır.

Kurumlar vergisi kanunlarında, umumiyetle dağıtılmıyan kazançların sadece tek nisbetli kurumlar vergisine tâbi tutulması, bir çok kimseleri işletmelerine kurum statüsü vererek tasarruflar üzerinden ödediği vergiyi azaltmağa sevkedebilir. Öte yandan, dağıtılan gelirler hem kurumlar, hem de şahsî gelir vergisine tâbi tutulmaktadır. Bu iki tesir birbirini yok edebileceği gibi, biri diğerinden kuvvetli hale gelerek fert tercihlerini değiştirebilir. Bazı müellifler, kurumlara ait bütün haklardan faydalanan fakat hisseleri sermaye piyasasında muamele görmeyen şirketlere, özel işletme gibi vergilendirilmekle kurumlar vergisine tâbi tutulmak arasında seçim hakkı verilmesini tavsiye etmişlerdir [67]. Bu teklif,

[66] Kaldor, op. cit., s. 171.

[67] G. Colm, *The Corporation and the Corporate Income Tax in American Economy*, (American Economic Review, 1954, ss. 499 - 500, yazarın *Essays in Public Finance* adlı eserinde yeniden basılmıştır).

idare ve mülkiyetin aynı olduğu küçük şirketlerde «çift vergileme» itirazını ortadan kaldırır.

Kurumlar vergisinin matrahı çeşitli şekillerde tesbit edilebilir. Bilhassa eskiden carî olan kurum vergilemelerinde, matrah olarak çeşitli görünüşleri ile, kurum mâmeleki esas alınmaktaydı [68]. Bugünkü kanunlarda daha çok şirketin net kârına bakılmakta, mâmelekin vergi hesabına esas olması tâli kalmaktadır.

Kurumlar vergisi, şu matrah kategorilerinin biri esas alınarak veya birkaçının çeşitli şekillerde terkibine dayanılarak hesaplanır: a) şirket mâmeleki, b) toplu net kâr, c) dağıtılan kâr, d) ihtiyat ayrılan kâr, e) aşkın kâr [69].

Bugün memleketimizde ve Batı memleketlerinin pek çoğunda, matrah toplu net kârdır. Dağıtılan ve ihtiyat ayrılan kârların vergi rejimi ise, memlekette memlekete hayli değişmektedir. Aşkın kâr vergisi ise (*excess profits tax*) daha çok olağanüstü hallerde başvurulmuş bir gelir kaynağıdır [70].

Çeşitli memleketlerin kurumları farklı şekillerde vergilendirmeleri, kısmen bunların ayrı bir vergi süjesi olarak telâkki edilip edilmemelerine bağlıdır [71].

Bazı memleketlerde, verginin küçük şirketlerin büyümesi üzerindeki menfi tesirlerinin azaltılması için, belli bir meblâğı aşmayan kârlara düşük nisbet, aşanlara da daha yüksek bir nisbet tatbik edilmektedir [72]. Fransa'da dağıtılan ve dağıtılmayan şirket kârlarına tek bir vergi nisbeti tatbik edilmektedir. Böyle yapıldığı takdirde, şahsî gelir vergisi tarifesi yukarı dilimlerde çok yüksek nisbetlere ulaşıyorsa, fertler tasarruflarını bir kurum içinde yapmayı tercih edebilirler. Bu şekilde, tasarrufa hem bir melce sağlanmaktadır, hem de gelir vergisinin fertleri tasarruf etmekten vaz-

[68] Kurumlar vergisinin çeşitli şekilleri hakkında bakınız: E. R. A. Seligman, *Essais sur l'impôt*, cilt I, op. cit., ss. 341 - 45 ve A. Scotto, *Aspetti tecnici ed effetti economici delle varie forme di un'imposta sulle società*, (*Natura ed effetti economici di un'imposta sulle società*, Giuffrè, Milano, 1955, içinde, ss. 183 - 84).

[69] Bu sınıflamayı Cosc'ani'den alıyoruz, op. cit., ss. 93 - 106.

[70] Meselâ İngiltere, Amerika ve Kanada'da bu vergiler uygulanmıştır. Bakınız: Due, op. cit., ss. 259 - 70.

[71] Due, op. cit., s. 229 - 30 ve 247 - 53.

[72] Due, op. cit., s. 231.

geçiren beyan tesiri azaltılmış olmaktadır. Fakat aynı durumda olan şahısların aynı miktarda vergi ödemesini icap ettiren çeşitli kaidesi ihlâl edilmiş olmaktadır [73].

Dağıtılmayan kâr şeklinde tasarruf edilen kârların, bu şekilde daha hafif bir toplu vergi yüküne tâbi tutulmasının eşitlik bakımından doğurduğu mahzuru gidermek için, bazı memleketlerde, ihtiyatlar daha ağır bir nisbetle vergilendirilmektedir. Meselâ Alman ve Türk kurumlar vergisi kanunları. Türk Kurumlar Vergisi Kanunu kurum kazançlarından alman %10 vergiye ilâveten, gelir vergisine mahsuben yapılan %15 nisbetindeki tevkifatı ihtiyatlara da teşmil etmek suretiyle, kurumların dağıtılmayan kazançlarından ödedikleri fiilî vergi nisbetini %25 e çıkarmıştır. Dağıtılan kazançlar, kesilen %15 de hesaba katılarak, tıpkı diğer gelirler gibi, gelir vergisine tâbi olur. Halbuki ihtiyatlardan alman fiilî vergi nisbeti, eğer onlar dağıtılsaydı veya sahibine izafe edilerek vergilendirilseydi, bir çok hallerde, daha yüksek olacaktı [74]. Bu sebeple diyebiliriz ki, Türk Kurumlar Vergisi Kanunu da, yüksek gelir sahibi müteşebbisleri işlerini kurum şekline sokmağa sevk edebilecek vasıftadır.

Bir taraftan dağıtılan kazançların, gelir vergisinden önce kurumlar vergisine tâbi tutulmasının yarattığu «çift vergileme», diğer taraftan da ihtiyat ayrılan meblâğların daha hafif bir fiilî vergiye tâbi olması [75], kurumlar vergisinin gelir vergisine bağlanması me-

[73] Fransız maliyecisi Lauré, fert tasarrufu ile şirket tasarrufu arasındaki vergi eşitliğinin böylece bozulduğuna dikkati çekmiş, fakat hal çaresi olarak bütün ferdi tasarrufların vergiden istisna edilmesini, yani harcama vergisini teklif etmiştir: *Traite de politique fiscale*, (P. U. F., Paris, 1956, ss. 150-59). Ancak, kurumlar bağlımsız bir vergi öznesi olarak kabul edilmediği takdirde, harcama vergisi de bu sefer tasarruflarını şirket içinde yapanların aleyhine olarak eşitliği bozacaktır.

[74] Bu ihtiyatların şirket hisselerinde husule gelen değerlenmeleri vergilendirmek suretiyle, vergiye tâbi tutulabileceği hatıra gelebilir. Fakat sermaye artışları ile, dağıtılmıyan kârlar arasındaki bağlantının da o kadar sıkı olmayışı, bu usulüň mahzurunun teşkil eder. Bakınız: C. S. Shoup, *Relation of Capital Gains Taxation to Tax Treatment of Undistributed Profits*, (Federal Tax Policy for Economic Growth and Stability, Washington, 1956, içinde).

[75] Kurumlar vergisi yükünün, şahsî gelir vergisine ilâveten, hissedarlara yüklenişinin çeşitli gelir seviyelerinde nasıl dağıldığu hakkında bakınız: D. M. Holland, *The Income-Tax Burden on Stocholders* (National Bureau of Economic Research, Princeton, 1958).

selesini ortaya çıkarmaktadır. Tabii kurumları bağımsız bir vergi sijası olarak kabul edenler için böyle bir mesele yoktur [76].

İki vergi sisteminin birbirine bağlanması hususunda üç usul ileri sürülmüştür. Birincisine göre, şirketin bütün kazançları hissedarlara izafe edilerek vergilendirilecektir. Böylece temettüler gelir vergisi matrahına dahil edildiği gibi, dağıtılmıyan gelirler de hissedarlara düşen miktarı hesaplanarak gelir vergisine tâbi tutulacaktır. Bu usul ancak küçük ve sahipleri az olan şirketlere uygulanabilir [77].

Diğer bir usule göre ise, kurum vergisi olarak dağıtılan kârlardan ödenen vergi, temettüler gelir vergisi matrahına dahil edilerek gelir vergisi borcu hesaplandıktan sonra, vergi borcundan mahsup edilir [78]. Ancak burada ihtiyat ayrılan meblâğlar gelir vergisi sistemine bağlanmamış olduğu için, sermaye artışlarının kurumlar vergisine tâbi tutulması gerekir.

Nihayet üçüncü bir usul ise, kurumun vergi matrahından dağıtılmış olan temettüleri çıkarmak, vergiyi dağıtılmamış kazançlara inhisar ettirmektir [79].

Bütün bu saydığımız rejimler içinde sermaye terakümüne en az engel olan hattâ onu teşvik eden rejimde şu vasıflar hâkimdir: Vergi nisbetinin hafif olması, ayrıca belli bir miktarın altında kalan kârlara daha hafif bir nisbetin uygulanması, nihayet ihtiyat olarak ayrılan meblâğlara da aynı vergi nisbetlerinin tatbik edilmesi. Tabii bu vergide de sermaye terakümü hedefleri ile en iyi bağdaşan sistem, eşitlik ve adalet esaslarından fedakârlığı gerektirmektedir.

[76] Bu takdirde, ayrılan ihtiyatların hisselerde yarattığı sermaye artışının vergiye tâbi tutulması gerekir. Bu konuda bakınız: Kaldor, *An Expenditure Tax*, op. cit.

[77] Due, op. cit., ss. 247-48.

[78] Bu usul hâlen İngiltere'de ve kısmen Kanada'da uygulanmaktadır. Bakınız: Due, op. cit., ss. 248-50. Türkiye'de de bu usul tatbik edilmiş olsaydı, sadece temettü üzerinden kesilen %15 değil, kurumlar vergisi olarak ödenen %10 da mahsup edilecekti.

[79] Due, op. cit., ss. 250-53.